

OG'ZAKI NUTQNI RIVOJLANTIRISHDA INTERFAOL METODLARNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Holikulova Feruza Xasanovna,

Navoiy davlat universiteti

Boshlang'ich ta'lim kafedrası v.b. professori,

pedagogika fanlari doktori (DSc)

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki nutqini rivojlantirishda interfaol metodlardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari yoritiladi. Og'zaki nutq o'quvchining fikrlash, idrok etish, muloqotga kirishish, o'z munosabatini ifodalash va ijtimoiy tajriba orttirish jarayoni bilan uzviy bog'liq bo'lgan murakkab nutqiy faoliyat sifatida talqin qilinadi. Maqolada interfaol metodlarning an'anaviy o'qitish usullaridan farqi, o'quvchilar nutqiy faolligini oshirishdagi o'rni, dialogik va monologik nutqni rivojlantirishga ta'siri hamda o'quv jarayonida erkin muloqot muhitini yaratishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda suhbat, munozara, "aqliy hujum", rolli o'yin, kichik guruhlarda ishlash, klaster, insert, keys-stadi va vaziyatli topshiriqlar kabi interfaol metodlarning boshlang'ich ta'lim sharoitida og'zaki nutqni rivojlantirishdagi samaradorligi asoslab beriladi. Natijalar interfaol metodlar o'quvchilarda mustaqil fikrlash, fikrni izchil bayon qilish, savol berish, javobni asoslash va suhbatdosh fikriga munosabat bildirish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim pedagogik vosita ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: og'zaki nutq, interfaol metodlar, boshlang'ich ta'lim, nutqiy faollik, dialogik nutq, monologik nutq, kommunikativ kompetensiya, muloqot madaniyati, pedagogik imkoniyat.

Аннотация. В данной статье рассматриваются педагогические возможности использования интерактивных методов в развитии устной речи учащихся начальных классов. Устная речь трактуется как сложная речевая деятельность, тесно связанная с мышлением, восприятием, общением, выражением собственного отношения и приобретением социального опыта. В статье анализируются отличия интерактивных методов от традиционных способов обучения, их роль в повышении речевой активности учащихся, влияние на развитие диалогической и монологической речи, а также значение в создании свободной коммуникативной среды в образовательном процессе. В исследовании обосновывается эффективность таких интерактивных методов, как беседа, дискуссия, "мозговой штурм", ролевая игра, работа в малых группах, кластер, инсерт, кейс-стади и ситуативные задания в развитии устной речи в условиях начального образования. Результаты показывают, что интерактивные методы являются важным педагогическим средством развития у учащихся навыков самостоятельного мышления, последовательного изложения мысли, постановки вопросов, аргументации ответа и выражения отношения к мнению собеседника.

Ключевые слова: устная речь, интерактивные методы, начальное образование, речевая активность, диалогическая речь, монологическая речь, коммуникативная компетенция, культура общения, педагогические возможности.

Abstract. This article examines the pedagogical possibilities of using interactive methods in developing oral speech among primary school pupils. Oral speech is interpreted as a complex speech activity closely connected with thinking, perception, communication, expressing one's attitude and acquiring social experience. The article analyzes the differences between interactive methods and traditional teaching approaches, their role in increasing pupils' speech activity, their influence on the development of dialogic and monologic speech, and their importance in creating a free communicative environment in the educational process. The study substantiates the effectiveness of such interactive methods as conversation, discussion, brainstorming, role play, small-group work, cluster, insert, case study and situational tasks in developing oral speech in primary education. The results show that interactive methods are an important pedagogical tool for developing pupils' independent thinking,

coherent expression of ideas, questioning skills, argumentation and ability to respond to an interlocutor's opinion.

Keywords: *oral speech, interactive methods, primary education, speech activity, dialogic speech, monologic speech, communicative competence, communication culture, pedagogical possibilities.*

Kirish. Boshlang'ich ta'lim jarayoni bola shaxsining nutqiy, aqliy, ijtimoiy va emotsional rivojlanishi uchun muhim poydevor yaratadi. Aynan shu davrda o'quvchi o'z fikrini og'zaki bayon qilish, savol berish, javob qaytarish, tinglash, tushunish, suhbatdosh fikriga munosabat bildirish va jamoa oldida nutq so'zlash kabi ko'nikmalarni egallaydi. Og'zaki nutq bolaning bilish faoliyati bilan bevosita bog'liq bo'lib, u nafaqat til vositalaridan foydalanish, balki fikrni shakllantirish, tartibga solish va ijtimoiy muloqotga kiritish jarayonidir. Shu bois boshlang'ich sinflarda og'zaki nutqni rivojlantirish ta'limning asosiy vazifalaridan biri sifatida qaraladi.

Mazkur maqolaning maqsadi og'zaki nutqni rivojlantirishda interfaol metodlarning pedagogik imkoniyatlarini ilmiy-metodik jihatdan tahlil qilishdan iborat. Tadqiqotda interfaol metodlarning boshlang'ich sinf o'quvchilari nutqiy rivojlanishiga ta'siri, ularning dialogik va monologik nutqni shakllantirishdagi o'rni, o'quvchilarning faolligi va mustaqil fikrlashini kuchaytirishdagi ahamiyati yoritiladi.

Adabiyotlar tahlili. Bugungi ta'lim jarayonida o'quvchining faqat eshituvchi, takrorlovchi va tayyor javob beruvchi bo'lib qolishi yetarli emas. Zamonaviy pedagogik yondashuv o'quvchini faol fikrlovchi, muloqotga kirishuvchi, o'z nuqtayi nazarini bildiruvchi va jamoaviy faoliyatda ishtirok etuvchi shaxs sifatida shakllantirishni talab qiladi. Bu vazifani amalga oshirishda interfaol metodlar muhim o'rin tutadi. Interfaol metodlar o'quvchi va o'qituvchi, o'quvchi va o'quvchi, o'quvchi va o'quv materialini o'rtasida faol hamkorlikni yuzaga keltiradi. Bunday metodlar orqali dars jarayoni bir tomonlama axborot uzatish shaklidan chiqib, fikr almashish, bahslashish, izlanish, xulosa chiqarish va nutqiy tajriba orttirish maydoniga aylanadi.

Nazariy tahlil jarayonida nutq faoliyati, interfaol ta'lim, kommunikativ kompetensiya, boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlari va og'zaki nutqni rivojlantirish metodikasiga oid ilmiy-pedagogik qarashlar o'rganildi. Xususan, L. S. Vygotskiyning nutq va tafakkur aloqadorligi haqidagi g'oyalari, A. A. Leontyevning nutqiy faoliyat nazariyasi, D. B. Elkoninning kichik maktab yoshidagi bolalar rivojlanishiga oid qarashlari, E. I. Passovning kommunikativ metodikaga doir yondashuvlari hamda zamonaviy interfaol ta'lim texnologiyalariga oid ilmiy manbalar metodik nuqtayi nazardan talqin qilindi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda nazariy tahlil, pedagogik kuzatish, qiyosiy umumlashtirish, metodik modellashtirish va didaktik interpretatsiya usullaridan foydalanildi. Og'zaki nutqni rivojlantirishda interfaol metodlarning dolzarbligi shundaki, ular o'quvchini gapirishga majbur qilmaydi, balki gapirishga ehtiyoj tug'diradi. O'quvchi muammoli savolga javob topish, guruh fikrini himoya qilish, rolli vaziyatda qatnashish,

hikoya tuzish yoki o'z kuzatuvlarini bayon qilish jarayonida nutqdan tabiiy foydalanadi. Natijada og'zaki nutq sun'iy mashq darajasidan chiqib, real kommunikativ faoliyatga aylanadi. Bu esa o'quvchining so'z boyligi, gap tuzish malakasi, fikrni izchil bayon qilish qobiliyati va muloqot madaniyatini rivojlantiradi.

Tahlillar va natijalar. Pedagogik kuzatish davomida boshlang'ich sinf darslarida o'quvchilarning og'zaki nutqiy faolligi, savollarga javob berish sifati, o'z fikrini mustaqil ifodalash darajasi, juftlik va guruhda ishlash jarayonidagi muloqot madaniyati, sinf oldida gapirishga bo'lgan munosabati hamda o'qituvchi tomonidan yaratilgan nutqiy vaziyatlarning samaradorligi kuzatildi. Kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, an'anaviy darslarda ko'plab o'quvchilar qisqa javob berish bilan cheklanadi, ayrimlari esa xato qilishdan cho'chib, nutqiy faoliyatda sust ishtirok etadi. Interfaol metodlar qo'llanganda esa o'quvchilar o'zaro fikr almashish, savol berish, javobni asoslash va guruh nomidan gapirishga faolroq kirishadilar.

Metodik modellashtirish jarayonida interfaol metodlar asosida og'zaki nutqni rivojlantirishning uch asosiy pedagogik sharti ajratildi. Birinchi shart o'quvchida nutqiy motivatsiyani shakllantirish bilan bog'liq bo'lib, bunda dars mazmuni bola uchun qiziqarli, hayotiy va muloqotga undovchi bo'lishi talab etiladi. Ikkinchi shart sinfda erkin, xavfsiz va rag'batlantiruvchi nutqiy muhit yaratishdan iborat bo'lib, o'quvchi o'z fikrini bildirishdan cho'chimasligi kerak. Uchinchi shart esa interfaol metodlarni dars maqsadi, o'quvchilarning yosh xususiyatlari va nutqiy rivojlanish darajasiga mos tanlash bilan belgilanadi. Ushbu shartlar og'zaki nutqni rivojlantirish jarayonida interfaol metodlardan samarali foydalanish uchun nazariy-metodik asos vazifasini bajaradi.

Tadqiqot natijalari interfaol metodlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki nutqini rivojlantirishda keng pedagogik imkoniyatlarga ega ekanini ko'rsatdi. Eng avvalo, interfaol metodlar o'quvchilarning nutqiy faolligini oshiradi. An'anaviy darsda o'qituvchi asosiy gapiruvchi shaxs bo'lib qolsa, interfaol darsda o'quvchilar muloqot jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi. Ular savol beradi, o'z fikrini bildiradi, sinfdoshining javobini to'ldiradi, guruh fikrini himoya qiladi va muammoli vaziyatga munosabat bildiradi. Bu jarayonda og'zaki nutq tabiiy ravishda rivojlanadi, chunki o'quvchi nutqdan aniq kommunikativ maqsad uchun foydalanadi.

Interfaol metodlar dialogik nutqni rivojlantirishda ayniqsa samarali hisoblanadi. Dialogik nutq o'quvchidan suhbatdoshni tinglash, javobni mazmunga mos qurish, savol berish, fikrni davom ettirish va muloqot odobiga rioya qilishni talab qiladi. Kichik guruhlarda ishlash, juftlikda suhbatlashish, rolli o'yinlar va muhokamalar orqali o'quvchilar bir-biri bilan bevosita muloqotga kirishadilar. Bunday faoliyatda bola faqat o'qituvchiga javob bermaydi, balki sinfdoshi bilan fikr almashadi, uning nuqtayi nazarini tushunadi va o'z munosabatini bildiradi. Natijada o'quvchilarda nutqiy hamkorlik, o'zaro hurmat va tinglash madaniyati shakllanadi.

Monologik nutqni rivojlantirishda ham interfaol metodlar muhim ahamiyatga ega. O'quvchi rasm, matn, voqea, ertak, kuzatuv yoki muammoli vaziyat asosida mustaqil hikoya tuzganda, u fikrni ichki rejalashtiradi, gaplarni mantiqiy ketma-ketlikda bog'laydi, asosiy va qo'shimcha ma'lumotlarni ajratadi hamda nutqning ifodaliligiga e'tibor qaratadi. "Aqliy hujum" metodi orqali o'quvchilar mavzu bo'yicha turli fikrlarni ilgari suradilar, klaster metodi yordamida fikrlar orasidagi bog'liqlikni ko'radilar, keys-stadi orqali esa aniq vaziyatga o'z munosabatlarini bildiradilar. Bunday jarayon o'quvchini tayyor matni qayta hikoya qilishdan mustaqil fikr asosida bayon qilish darajasiga olib chiqadi.

Interfaol metodlarning yana bir muhim imkoniyati shundaki, ular o'quvchilarda nutqiy motivatsiyani kuchaytiradi. Boshlang'ich sinf o'quvchisi uchun qiziqish, o'yin, hayotiy vaziyat va emotsional ta'sir kuchli pedagogik omil hisoblanadi. Rolli o'yinlar, sahnalashtirish, ertak qahramonlari bilan suhbat, "men muxbirman", "men hikoyachiman", "men maslahat beraman" kabi nutqiy vaziyatlar o'quvchini gapirishga undaydi. Bunda o'quvchi nutqiy faoliyatni majburiy topshiriq sifatida emas, balki qiziqarli muloqot jarayoni sifatida qabul qiladi. Shu sababli interfaol metodlar nutqiy sust o'quvchilarni ham faol ishtirok etishga jalb qilish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, interfaol metodlar o'quvchilarning lug'at boyligini oshirishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Guruhli muhokama va suhbat jarayonida o'quvchilar bir-biridan yangi so'z va iboralarni eshitadilar, ularni nutqda qo'llashga harakat qiladilar, o'qituvchi esa kerakli joyda so'zlarning to'g'ri va o'rinli ishlatilishini yo'naltiradi. Ayniqsa, rasm asosida hikoya tuzish, predmetni tasvirlash, qahramonga baho berish, voqeani davom ettirish kabi topshiriqlar o'quvchilarning faol lug'atini boyitadi. Bunday mashg'ulotlarda so'z boyligi alohida yodlatilmaydi, balki real nutqiy ehtiyoj orqali mustahkamlanadi.

Og'zaki nutqni rivojlantirishda interfaol metodlarning pedagogik imkoniyatlarini to'g'ri baholash uchun ularni faqat darsni qiziqarli qilish vositasi sifatida emas, balki o'quvchi shaxsini faol nutqiy subyektga aylantiruvchi metodik tizim sifatida talqin qilish lozim. Interfaol metodlar o'quvchini tinglovchi holatidan chiqarib, uni fikr bildiruvchi, izohlovchi, bahslashuvchi, tushuntiruvchi va hamkorlik qiluvchi ishtirokchiga aylantiradi. Bu jarayon o'quvchining nafaqat nutqini, balki tafakkurini, ijtimoiy faolligini va o'ziga bo'lgan ishonchini ham rivojlantiradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlari interfaol metodlardan foydalanishda alohida e'tiborga olinishi kerak. Bu yoshdagi bolalar obrazli fikrlashga, o'yinga, taqlidga, emotsional taassurotga va harakat orqali o'rganishga moyil bo'ladilar. Shuning uchun og'zaki nutqni rivojlantirishga qaratilgan interfaol topshiriqlar hayotiy, ko'rgazmali, qiziqarli va bolalarning tajribasiga yaqin bo'lishi zarur. Agar topshiriq o'quvchi uchun tushunarsiz yoki haddan tashqari murakkab bo'lsa, u nutqiy faollikni emas, aksincha, passivlikni keltirib chiqarishi mumkin. Shu bois o'qituvchi interfaol

metodni tanlashda dars mavzusi, sinfning tayyorgarlik darajasi, o'quvchilarning nutqiy imkoniyati va psixologik holatini hisobga olishi lozim.

Interfaol metodlardan foydalanishda o'qituvchining roli ham o'zgaradi. U faqat bilim beruvchi va javobni tekshiruvchi emas, balki muloqotni tashkil etuvchi, nutqiy vaziyat yaratuvchi, o'quvchilarni rag'batlantiruvchi va ularning fikrini rivojlantiruvchi pedagog sifatida namoyon bo'ladi. O'qituvchi o'quvchilarning javobini darhol to'xtatib qo'ymasligi, xatolarni keskin tanqid qilmasligi, aksincha, to'g'ri ifoda variantlarini topishga yo'naltirishi zarur. Bu yondashuv o'quvchida gapirishga bo'lgan ishonchni kuchaytiradi. Og'zaki nutqni rivojlantirishda ishonch va erkinlik muhim shartdir, chunki qo'rquv va haddan tashqari nazorat nutqiy faollikni pasaytiradi.

Interfaol metodlar orqali tashkil etilgan darslarda baholash ham rivojlantiruvchi xarakterga ega bo'lishi kerak. O'quvchi nutqini baholashda faqat grammatik to'g'rilik yoki javobning qisqa mazmuni emas, balki fikrning izchilligi, nutqning tushunarligi, suhbatdosh bilan aloqaga kirisha olish, savolga mos javob berish, dalil keltirish va muloqot madaniyatiga rioya qilish kabi jihatlar ham hisobga olinishi lozim. Bunda o'qituvchi o'quvchining kichik yutug'ini ham e'tirof etishi, uni keyingi nutqiy harakatga rag'batlantirishi kerak. Shunday qilinganda baholash jazolovchi emas, balki rivojlantiruvchi pedagogik vositaga aylanadi.

Interfaol metodlarning pedagogik imkoniyatlari fanlararo yondashuvda yanada kengayadi. Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida hikoya tuzish, matn mazmunini muhokama qilish, qahramonlarga munosabat bildirish orqali nutq rivojlansa, matematika darsida masala shartini tushuntirish, yechim yo'lini og'zaki izohlash, tabiatshunoslikda kuzatuv natijasini bayon qilish, tarbiya darsida axloqiy vaziyatlarni muhokama qilish orqali ham og'zaki nutq faollashadi. Demak, og'zaki nutqni rivojlantirish faqat bitta fan doirasida emas, balki butun boshlang'ich ta'lim jarayonida izchil amalga oshirilishi lozim.

Muhokama natijalaridan kelib chiqib aytish mumkinki, interfaol metodlarning samaradorligi ularni tashqi shakl sifatida qo'llashda emas, balki o'quvchini muloqotga jalb etuvchi mazmunli pedagogik vaziyat yaratishda namoyon bo'ladi. Agar "aqliy hujum" faqat ko'p javob yig'ish bilan cheklansa yoki guruhli ishda faqat bir o'quvchi gapirib, boshqalar passiv qolsa, interfaol metod kutilgan natijani bermaydi. Shuning uchun har bir interfaol metod aniq nutqiy maqsadga, o'quvchilarning faol ishtirokiga va yakuniy nutqiy natijaga yo'naltirilishi zarur. Og'zaki nutqni rivojlantirishda metodning nomi emas, balki uning mazmuni, tashkil etilishi va o'quvchini qanday nutqiy harakatga undashi muhimdir.

Og'zaki nutqni rivojlantirishda interfaol metodlar boshlang'ich ta'lim jarayonining samaradorligini oshiruvchi muhim pedagogik vosita hisoblanadi. Ular o'quvchining nutqiy faolligini kuchaytiradi, muloqotga ehtiyoj uyg'otadi, dialogik va monologik nutqni rivojlantiradi, so'z boyligini kengaytiradi hamda fikrni izchil va asosli bayon qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Interfaol metodlar yordamida o'quvchi tayyor javobni

takrorlovchi emas, balki mustaqil fikrlovchi, savol beruvchi, munosabat bildiruvchi va jamoaviy muloqotda faol qatnashuvchi shaxs sifatida rivojlanadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, suhbat, munozara, rolli o'yin, kichik guruhlarda ishlash, "aqliy hujum", klaster, insert, keys-stadi va vaziyatli topshiriqlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki nutqini rivojlantirishda samarali metodik imkoniyatlarga ega. Bu metodlar darsda erkin nutqiy muhit yaratadi, o'quvchilarni o'zaro hamkorlikka jalb qiladi va ularning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishga xizmat qiladi. Biroq interfaol metodlarning samarasi ularni maqsadga muvofiq tanlash, yosh xususiyatlariga moslashtirish, o'quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olish va rivojlantiruvchi baholash bilan uzviy bog'liqdir.

Shunday qilib, boshlang'ich ta'limda og'zaki nutqni rivojlantirish interfaol metodlar asosida tashkil etilganda, dars jarayoni mazmunan boyiydi, o'quvchi shaxsi faollashadi va nutq o'quv faoliyatining tabiiy vositasiga aylanadi. Kelgusida boshlang'ich sinflar uchun interfaol metodlarga asoslangan og'zaki nutqni rivojlantirish mashqlari tizimini ishlab chiqish, nutqiy rivojlanish mezonlarini takomillashtirish va o'qituvchilar uchun metodik tavsiyalar yaratish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Выготский Л. С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 1999. – 352 с.
2. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность. – М.: Просвещение, 1969. – 214 с.
3. Эльконин Д. Б. Психология обучения младшего школьника. – М.: Знание, 1974. – 64 с.
4. Зимняя И. А. Педагогическая психология. – М.: Логос, 2004. – 384 с.
5. Пассов Е. И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. – М.: Просвещение, 1991. – 223 с.
6. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии. – М.: Народное образование, 1998. – 256 с.
7. Кларин М. В. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках. – М.: Арена, 1994. – 222 с.
8. G'ulomov A., Qodirov M. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2001. – 240 b.
9. Azizxo'jayeva N. N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU, 2006. – 200 b.
10. Hymes D. On Communicative Competence // Sociolinguistics: Selected Readings / ed. by J. B. Pride, J. Holmes. – Harmondsworth: Penguin, 1972. – P. 269–293.